

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

*Факультет № 6
Кафедра соціології та психології*

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

навчальної дисципліни «**Психологія девіантних підлітків**»
вибіркових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

053 Психологія (практична психологія)

Тема № 6. Ризикована поведінка в підлітковому віці.

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 р. № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023 р. № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 р. №7

Розглянуто на засіданні кафедри соціології та психології (протокол від 15.08.2023 № 8)

Розробники:

Доцент кафедри соціології та психології, кандидат психологічних наук, доцент
Шиліна А.А.

Рецензенти:

1. Провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії морально-психологічного супроводження службово-бойової діяльності Національної гвардії України науково-дослідного центру службово-бойової діяльності Національної гвардії України, кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник Мацегора Я. В.
2. Доцент кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат психологічних наук, доцент Чепіга Л.П.

.

План лекції.

1. Сутність прояву ризикованої поведінки. Схильність до ризику (ризикованість).
2. Моделі формування ризикованої поведінки. Типи ризиків у підлітковому середовищі.
3. Групові девіації у підлітковому середовищі.
4. Залучення підлітків до молодіжних субкультур.
5. Особливості функціонування груп смерті в Інтернет-мережі.

Рекомендована література

Основна

1. Геращенко О. В. Психологічна корекція поведінки схильних до бродяжництва підлітків : автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.06 Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2016. 24 с.
2. Лобанова А.С., Калашнікова Л.В. Робота з підлітками-девіантами: соціологічний та психологічний аспекти: підручник для студентів вищих навчальних закладів. К.: Вид-во «Каравела», 2017. 470 с.
3. Методичні рекомендації для працівників ювенальної превенції з питань запобігання та профілактики небезпечних розваг дітей, пов'язаних із використанням мережі Інтернет / [уклад.: О.О. Євдокімова, В. В. Чумак, Ю. В. Александров та інш.]; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2019. 52 с.
4. Остапович В.П., Барко В.І., Ярема Н.Ю. та ін. Робота з дітьми з ознаками ризикованої поведінки: метод. рекомендації Київ: ДНДІ МВС України; Харків : Мачулін, 2017. 95 с

Додаткова

5. Немченко С. Г. Педагогічна корекція девіантної поведінки старшокласників загальноосвітньої школи: Монографія. Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, ЛТД», 2018. 262 с.
86. Павелків Р. В. Вікова психологія: підруч. для студ. вищ. навч. закл. К.: Кондор, 2011. 468 с.

Інформаційні ресурси в Інтернеті

7. Пошукова система Google Scholar <http://scholar.google.com/>
8. Пошукова система Springer <https://link.springer.com/>
9. Пошукова система Scirus <https://www.elsevier.com/>
10. Пошукова система Google books <https://books.google.com/>
11. Пошукова система WorldWideScience.org <https://worldwidescience.org/>
12. Пошукова система DOAJ <https://www.doaj.org/>
13. Пошукова система DOAB <https://www.doabooks.org/>

Текст лекції.

1. Сутність прояву ризикованої поведінки

В умовах неперервних змін у всіх сферах суспільного життя, коли особа повсякчасно перебуває у стані невизначеності, відсутності звичних механізмів адаптації, значно зростає цінність ризику.

У сучасному житті з його високою динамікою, конкуренцією природною нормою стає ризик як спосіб досягнення мети. Розкриваючи характеристики корпоративного капіталізму в США, Н. Смелзер зауважував, що запровадження нових видів продукції та створення нових ринків збуту, успіх яких не гарантований вимагають йти на ризик, і сучасний підприємець повинен вміти передбачати ступінь ризику й бути готовим до нього. Іншими словами, без визначеної долі ризику сьогодні неможливим є прийняття важливих рішень в економічній, соціальній, політичній та інших сферах суспільного буття, адже неможливо проаналізувати всі можливі варіанти розвитку подій, в яких задіяна велика кількість людей та світових ресурсів.

На думку, Ю. Фролової ризикована поведінка означає ті види поведінки, існування яких потенційно загрожує здоров'ю та життю людини. В той час як Л. Залуніна відмічає, що будь-яка поведінка може бути пов'язана з ризиком, не будучи небезпечною для здоров'я, особливо якщо мова йдеться про підлітків. С. Лінг визначає ризиковану поведінку як спонтанну діяльність підлітка щодо експериментування над своїми власними можливостями, як досвід індивіда в пошуках самого себе.

Представлені визначення спираються на альтернативність ризику. На рівнозначну вірогідність сприятливих та несприятливих наслідків його реалізації, що привносить у визначення даного феномену позитивну складову. Як вважає Р. Грановська, жага ризику може бути засобом подолання компенсації.

Прагнення до гострих відчуттів, обумовлене досвідом подолання небезпек, або насолоди після відповідного емоційного розвантаження. Цей вид катарсису супроводжується гордістю, задоволенням, захопленням з боку оточення. Переживання такого роду підтримують схильність до ризику. А. Молчанов зазначає, що ризик слід розглядати як передумову соціально небезпечних дій.

Феноменально ризик виявляється у таких компонентах як ризикована дія, ризикована ситуація. Будь-який ризик, на думку автора, виступає у формі потенційного (рефлексія суб'єктом будь-якої небезпеки) чи актуального (ризикована дія визначається як соціальна, якщо реалізується суб'єктом в межах діючих норм соціального порядку).

М. Маслова вважає, що ризик має структурний характер й включає в себе ситуацію ризику, оцінку ризику, ступінь її усвідомлення, фактори ризику, межі й зону ризику. При цьому вона визначає ризик як обов'язковий компонент будь-якої діяльності – як конструктивної, так і деструктивної, що вимагає адаптації особистості до ризикогенного середовища. С. Лайтфут,

аналізуючи культурні витоки ризикованої поведінки підлітків, звертається до поняття «глибока гра», запропонованому Є. Бентамом для опису поведінки, де ставки великі, а результат не передбачуваний. У юнацькому віці зростаюча самотійність, збільшення ступеню свободи за умови обмежених можливостей для самореалізації призводять до яскравого вияву як девіантної, асоціальної, так і соціально прийнятної ризикованої поведінки.

Е. Іл'їн виділяє наступні чотири функції ризику:

- захисна функція проявляється у тому, що суб'єкт визначає ризик як нормальний стан, при цьому повинно формуватися раціональне ставлення до невдач;

- аналітична – наявність ризику передбачає необхідність здійснення вибору одного з можливих варіантів правильного рішення;

- інноваційна – виявляється у стимулюванні пошуку нетрадиційних рішень проблем;

- регулятивна функція полягає у тому, що ризикована поведінка може виявлятися у двох формах конструктивній та деструктивній.

Н. Пузиревич, розглядаючи підлітків у контексті притаманного їх віку прагнення до свободи, експериментування з власними можливостями й спрямованості на самопізнання, пропонує виділяти наступні ознаки ризикованої поведінки:

1. Невизначеність ситуації. З одного боку, підлітки прагнуть до свободи, досягнутої за рахунок відмови від поведінкових шаблонів й стереотипів, з іншого – вони не готові нести відповідальність за наслідки своїх ризикованих дій.

2. Альтернативність ризику. Підлітки знаходяться перед вибором самоствердження (прагнення стати частиною світу дорослих й реалізуватися в ньому) чи слідувати груповим пріоритетам.

3. Прогностична оцінка результатів ризику. Ступінь конструктивності або деструктивності результатів ризиковано поведінки обумовлена наявністю або відсутністю у підлітка уявлень про цінність власного життя. Серед особистісних чинників ризикованої поведінки П. Дик виділяє порушення в процесі соціалізації з боку найближчого соціального оточення, рівень морального розвитку, особливості мотиваційної сфери, самоефективність, темперамент, риси характеру (екстраверсія, порушення емоційної регуляції, пошук гострих відчуттів).

Ризикована поведінка обумовлюється низкою взаємопов'язаних чинників: вікові закономірності; особливості особистості; когнітивні настанови та упередження; біологічні передумови; суб'єктивні оцінки ризикованості поведінки; особистісна культура; цінності й норми особистості; загальновизнані суспільством стандарти поведінки; висвітлення проблематики ризику у засобах масової інформації.

На початку ХХІ ст. з'явилося більше тридцяти видів спорту, які отримали назву «екстремальних». Сам факт виділення, своєрідної інституціоналізації ризику у суспільстві свідчить про нього як про діючий

фактор самореалізації та соціалізації особистості. Екстремальність характеризується високою вірогідністю небезпеки для життя й здоров'я у випадку неуспіху, високим рівнем фізичної та психічної напруги, як правило вимагає виходу за межі норми прояву тих чи інших психічних здібностей. Екстремальні види спорту є одним з проявів соціально прийнятного прояву ризикованої поведінки у підлітковому та юнацькому віці. Заняття екстремальними видами спорту за принципом заміщення дозволяє витратити високий енергетичний потенціал.

Ризик в екстремальних видах спорту, зазвичай, виступає в якості емоційного стимулу, особливою формою психічного підйому, який моделює життя за межами дозволеного, безпечного. Говорячи про механізми управління ризиками, можна розглядати такі види діяльності як профілактику, зниження ризикованої поведінки в інших життєвих ситуаціях за умови усвідомленого прийняття всіх елементів ризику й співвіднесення балансу позитивних і негативних наслідків, а також забезпечення належного рівня безпеки.

2. Схильність до ризику (ризикованість)

Схильність до ризику – властивість особистості, що виражається у постійному прагненні використовувати нові можливості, які відриваються світом. Поняття «схильність до ризику» та «готовність до ризику» не є тотожними, хоч і дуже близькі між собою. Під поняттям «схильність до ризику» розуміється особистісна характеристика, на яку не мають визначального впливу умови оточуючого середовища та відсутні об'єктивні мотиви ризикованих дій. «Готовність до ризику» є більш загальним поняттям, оскільки до нього входять і ситуативні чинники, по відношенню до яких виникає така готовність, особистісні мотиви, а також умови оточуючого середовища.

3. Фрейд та його послідовники вважали, що подолання природних страхів не можна розглядати як нормальне явище, тому люди, які полюбляють ризикувати, мають патологію мозку. На відміну від психоаналітиків І. Кон зауважував, що без прагнення до засвоєння незвичайного людський рід не зміг би розвиватися й територіально поширюватися.

Полювання, війна неможливі без авантюризму. Прагнення до досягнень, любов до нового й схильність до ризику – класичні нормативні якості чоловіків. К. Халл слушно зазначає, що необхідно поєднувати припустиму долю ризику з раціональністю, яка забезпечить людині стабільність та комфорт. «Присвятивши себе пошуку комфорту, ми не залишаємо місця ризику, і навпаки, якщо ми тільки ризикуємо, то не залишаємо місця комфорту. Розмірковуючи лише про комфорт й не даючи можливості ризикнути, ми втрачаємо духовність, творчість й внутрішню силу. Обираючи ризики й повністю забуваючи про комфорт, ми робимо своє життя занадто суворим, аскетичним

М. Шутова вважає, що ступінь схильності до ризику як риси характеру залежить від темпераменту. Так, холерик у небезпечних ситуаціях відчуває

себе як риба у воді, що допомагає його втілювати у життя найзухваліші проекти, демонструючи готовність до невиправданих ризиків. Проте, активний, але врівноважений сангвінік не буде шукати пригод: якщо він ризикує, то лише заради відчуття. Флегматики воліють отримувати адреналін дозовано. А ось чутливий, нестійкий меланхолік уникає навіть найменшого ризику.

Спочатку він буде довго визначати всі «за» і «проти», а потім буде корити себе за боягузтво. На думку М. Цуккермана схильність до ризику є особистісною рисою, яку він назвав жагою гострих відчуттів. Ця риса може виявлятися по-різному, як: -прагнення до пригод з фізичним ризиком; -жага нового емоційного досвіду, потреба у сильних переживаннях; -схильність до соціальних ризиків, включаючи небезпечну для здоров'я поведінку (пияцтво, незахищений секс, наркоманія тощо); -наслідок підвищеної нетерпимості до монотонності, буденності.

Аналіз результатів емпіричних досліджень, дозволив М. Цуккерману зробити висновок по те, що любителі гострих відчуттів воліють займатися справами, де обов'язково необхідно ризикувати, обираючи такі професії як льотчик, пожежник, інвестор, біржовий брокер, спортсмен тощо. О. Дронова пропонує авторське визначення поняття «схильність до ризику» як особистісної якості, що в ситуації вибору проявляється через надання переваги, без очевидних на те причин, більш небезпечному варіанту поведінки.

Дана якість характеризується демонстративністю, активністю, неочікуваністю і спрямована на відчуття емоційного підйому, досягнення бажаного будь-якою ціною, навіть ціною власного життя. Схильність до ризику є важливим аспектом життєдіяльності підлітка. Як правило, неповнолітній йде на ризик не тому, що ризик для нього має позитивну цінність, а тому, що розраховує отримати максимально вигідний результат, виграш. Але зустрічаються випадки, коли метою ризику є сам ризик.

Саме розрахунок на отримання особливих відчуттів та емоцій від участі у ризикованих діях і ставиться неповнолітнім за мету.

Л. Шмідт виділив три складові ризикованості:

- 1) психологічну готовність до ризику, пов'язану з усвідомленням загрози своїй тілесній недоторканності;
- 2) соціальну готовність, пов'язану з прагненням діяти у незвичний спосіб, незважаючи на штампи або схвалення інших;
- 3) фінансову готовність, пов'язану з витратами за наслідки ризику.

Т. Вольфарт визначив три чинники, що детермінують можливість прояву схильності до ризику: невпевненість (коливання в ході прийняття рішень), раціональність (пошук інформації для прийняття рішень), власне ризикована поведінка (стійкість у досягнення мети, незважаючи на наявність шансів на успіх – поведінкове прийняття ризику).

Особистісними якостями, які сприяють схильності неповнолітнього до ризику, є самовпевненість, низька бентежність, незначний життєвий і

кримінальний досвід, ригідність поведінки у динамічних ситуаціях, екстравертивність, акцентуація особистості за демонстративним типом. Ризикована поведінка може виступати чинником, що обумовлює переживання підлітками наповненого змістом життя, в умовах коли вони самостійно визначають ступінь допустимого ризику і, реалізуючи його, несуть відповідальність за наслідки свого вибору.

У якості прикладів ризикованої поведінки можуть виступати будь-які аутодеструктивні поведінкові прояви, зокрема авантюризм, бравада, екстремальні види спорту (паркур, скейтбординг, стрітрейсінг, кроскантрі, дайнхіл, баймікс тощо) та туризму (селфі у небезпечних місцях, дігери, сталкери й т.ін.).

Схильність до ризику не вписується в систему особистісних рис, причиною тому є своєрідність прояву активності особи. Готовність до ризику це динамічне утворення, що визначається активністю індивіда, а не раціональністю чи ірраціональністю його мислення. Механізм прийняття ризику виглядає по-різному на різних рівнях регуляції поведінки – від реактивних дій до рівня свідомого та ціннісного ставлення до прийняття ризику.

Модель «сходження до ризику» В. Петровського пояснює ризиковану поведінку як непрагматичну активність назустріч небезпекам. Її автор вважає, що фундаментальною ознакою людської діяльності є те, що вона не лише реалізує необхідні життєві відносини, а й породжує нові.

Діяльність суб'єкту не завжди зводиться до зафіксованих життєвих орієнтацій, у першу чергу за рахунок появи «надситуативних» моментів. Опинитися «над ситуацією» означає діяти, виходити за межі значення ситуації, приймаючи вимоги ситуації та долаючи їх. Ініціації дії поза межами ситуації характеризує активність як прогресивний момент розвитку особистості.

Адаптивність характеризується відповідністю результату діяльності індивіда його меті, звідси неадаптивність – розходженням діяльності і мети. Для особистості в «надситуації» виникає питання вибору стратегії дій адаптивної чи не адаптивної, тим самим формуються модель «сходження до ризику».

В. Петровський, аналізуючи реакції індивіда, виділяє такі можливі реакції на потенційну загрозу: -реакція уникнення (вроджені захисні реакції (рефлекси); набуті реакції відходу від небезпеки як продукти власного досвіду взаємодії індивіда з об'єктами загрози (страх, прагнення втекти тощо); ціннісно обумовлені реакції уникнення (прояв соціальних настанов обережності, свідомо саморегуляція)); -прагнення руху назустріч небезпекам (жага гострих відчуттів, ціннісно обумовлене прагнення до небезпек – «ризик шляхетна справа»).

Прийняття ризику, так як і відмова від нього є актами, де проявляється воля людини, адже у обох випадках необхідно долати конкурентні спонукання. Однак переважання цінностей ризику над цінностями

раціонального розуму виступає у формі активно неадаптивних дій, протилежне співвідношення – у гарантованій відмові від ризику «невиправданої авантюри». Особливий інтерес для дослідника викликає процес здійснення людиною вибору в ситуації обмеження свободи цього вибору, який фактично зводиться до особливого процесу самопізнання.

Оцінка індивідом власної здатності до реалізації вольового акту є своєрідною спробою випробувати себе ризикованою дією. В межах теоретико-ігрової моделі ризикованої поведінки В. Лефевр розглядає небезпеку як специфічну невизначеність, натомість ступінь ризику він визначає як очікувану величину втрат в результаті ризикованої дії. Запропонована автором модель дозволяє теоретично передбачити вірогідність того, яке рішення буде прийнято, якщо людина піде на ризик.

Теорія соціальної значимості ризику О. Далбека пояснює, як у сучасному суспільстві ризик визначається як знакове, соціально значуще явище. Особи, що публічно ризикують, позитивно оцінюються суспільством, тим самим підвищується їх престиж.

Ризикована поведінка, особливо характерна для підлітків та молоді, в межах даної теорії розглядається як проекція соціального оточення на особистість. Автори теорії переконань (Г. Беккер, І. Розеншток) вважають, що поведінка у більшості випадків визначається переконаннями як суб'єктивно визначеними уявленнями про ризик появи хвороб, оцінки користі від безпечної поведінки. Ризикована поведінка є наслідком таких факторів, як неадекватність оцінки ступеню ризику, наслідків ризикованої поведінки. А. Ейзен, М. Фішбейн в теорії цілеспрямованої поведінки зауважують, що безпечна (неризикована) поведінка визначається інтенціями та контролюється суб'єктом. Наміри вчинити так чи інакше (у тому числі й ризиковані) детермінуються трьома чинниками: атитюди, суб'єктивні норми; вірогідність появи події, здатність контролювати розвиток даної ситуації.

У межах гомеостатичної теорії ризику Г. Уальд припускає, що у кожної людини є свій найбільш прийнятний для неї рівень ризику, до якого вона прагне. Таким чином, якщо у конкретній ситуації рівень ризику буде задано низьким, то людина буде прагнути привести його до належного рівня, або навпаки, коли рівень задано високий – людина буде прагнути його знизити. Стратегія ризикованої й не ризикованої поведінки Ф. Буркардта акцентує увагу на дії трьох чинників, що визначають поведінку людини, - ступінь припустимого ризику, мотивація, досвід. Захисна поведінка, як наслідок зниження ризику, у майбутньому збільшує кількість випадків, коли вдається досягти бажаного результату без ризику.

Н. Пузиревич, аналізуючи ризиковану поведінку у старшому підлітковому віці, запропонувала механізм функціонування моделі її формування, в основу якого покладено принцип альтернативності вибору стратегії реалізації ризикованої поведінки підлітків як наслідку особливостей сприйняття їх ставлення до себе з боку оточуючих, наявного сенсу життя й ціннісних орієнтацій. Автор вважає, що чим вище ступінь наповненості

змістом життя підлітків, тим вірогіднішим є формування у них конструктивної поведінки, і навпаки - чим нижче ступінь наповненості, тим вище вірогідність аутодеструктивної поведінки. У запропонованій моделі виділено ситуативні й диспозиційні фактори ризикованої поведінки, визначені на основі аналізу психологічних особливостей розвитку особистості у підлітковому віці, представлених у роботах Г. Абрамової, Л. Божович, Д. Фельдштейна. У відповідності до розробленої моделі, сукупність представлених факторів обумовлює визнання або невизнання підлітком власної цінності. Як наслідок виникає два альтернативних шляхи формування ставлення до себе: невизнання власної цінності або визнання, кожен з яких визначає специфіку організації життєдіяльності підлітка, особливості наповненості змістом його життя.

4. Типи ризиків у підлітковому середовищі

Існує декілька підходів до класифікації ризиків.

Розглянемо ті, з ним в яких простежується соціологічна позиція:

1) навмисний/ненавмисний ризик: перший відображає ситуацію, коли людина знає про можливі негативні наслідки й свідомо йде на ризик, другий – людина не передбачає, що її дії можуть призвести до ризику;

2) об'єктивний/суб'єктивний ризик: перший зумовлений наявністю неконтрольованих сил природи або інших об'єктів, вони не залежать від ризикованих рішень і пов'язаних з ними дій інших людей, другий пов'язаний з діями суб'єктів, рішеннями, що ними приймаються за можливості вибору (альтернативні, добровільні ризики) або за його відсутності (безальтернативні ризики). Визначені раніше причини конфліктів підлітків з найближчим оточенням, а також їх взаємозв'язок з ризиками, дозволяє визначити типові ситуації ризику у підлітковому середовищі.

Типологія містить п'ять типів ризиків, що відображають етапи процесу соціального розвитку підлітків, проте вона не вичерпує всього розмаїття життєвих ситуацій, в яких можуть бути продуктовані ризики.

Перша ситуація пов'язана з відтворенням життєвих сил, тобто самої особистості. Тут виникають ситуації загрози здоров'ю та життю підлітка. Якщо суспільство не створює умов для фізичного розвитку підлітка, для охорони його здоров'я, безпеки життя формується реальне підґрунтя ризику. В такій ситуації він постійно ризикує відставати від однолітків у своєму розвитку, набуті хронічних захворювань, втратити здоров'я або навіть життя. В суспільстві підвищується ризик від'ємного демографічного відтворення.

Другий тип ситуації ризику, пов'язаний з невизначеністю можливостей життєвого старту підлітків. Чим нижчим є аскриптивний статут підлітка успадкованого від батьків, тим більшою є невизначеність можливостей для вибору ними свого життєвого шляху. Якщо для вихідців з високостатусних сімей стартові позиції забезпечуються батьками, то для всіх інших можливості життєвого старту визначаються власними здібностями, працелюбністю, завзятістю або допомогою з боку держави.

Третій тип ситуації ризику детермінований невизначеністю можливостей самореалізації підлітків. Формування власної соціальної позиції, набуття відповідного статусу й соціальної ролі, самоствердження, будучи соціально обумовленими вимагають активної соціальної підтримки. За її відсутності чи нестачі посилюються соціально-стратифікаційні ризики, пов'язані з обмеженням можливостей для висхідної мобільності, з'являються ризики низхідної мобільності та соціального виключення підлітка.

Четвертий тип ситуації обґрунтовується ціннісно-нормативною невизначеністю. Цінності й норми відіграють провідну роль в інтеграції будь-якого суспільства, підтримуючи стійкий характер соціальних зв'язків. В індивідуально-особистісному плані вони є своєрідним стрижнем, покладеним в основу внутрішнього світу підлітка. В суспільстві ризику, з його невизначеністю та непередбачуваністю відбувається деформація цього механізму.

Традиційні суспільні цінності девальвуються і витісняються груповими, руйнується система інституціональних норм. Від нових норм відмовляються або погоджуються з ними лише частково. В цих умовах виникає велика кількість ситуацій безнормності, за яких підліток втрачає звичні орієнтації, почуття підтримки, зв'язок з суспільством. Посилюється ризик соціальної дезорієнтації, аномії, розриву з соціальними інститутами, суспільством в цілому.

П'ятий тип ситуації, пов'язаний з невизначеністю ідентичності. Процес інтеграції підлітків не обмежується механічним включенням до суспільних структур, а супроводжується внутрішньою ідентифікацією з ними. Однак в умовах перехідних суспільств відбувається руйнування традиційної ідентифікації, виникають нові ідентичності, які часто-густо мають деструктивний характер.

Суспільство виявляється нездатним визначити своє ставлення до нових ідентифікацій підростаючого покоління, тим самим ще більше посилюючи невизначеність.

5. Механізми управління ризикованою поведінкою

Як зазначалось раніше, суб'єктивною причиною існування ризику є прийняття рішення суб'єктом. Але що спонукає суб'єкт ухвалювати рішення? Очевидно, мають існувати певні подразники, повинна виникати певна ситуація, яку називають ризикованою. Ризикова ситуація – сукупність взаємопов'язаних чи незалежних один від одного факторів недетермінованої системи (дій, подій чи явищ), що спонукають суб'єкт до ухвалення рішення в умовах невизначеності, спричиняючи цим появу ризику.

Фактори впливу на ризиковану ситуацію мають певні ознаки, за якими їх можна класифікувати: можливість керування (зовнішні та внутрішні фактори); складність дії (одиночної та комплексної дії); вплив на ризик (прямого та опосередкованого впливу). Зовнішні фактори (некеровані) не залежать від дій суб'єкта і не можуть бути змінені ним будь-яким чином. Прикладом можуть бути природні катаклізми.

Але ці фактори можна відслідковувати, прогнозувати і відповідними рішеннями змінювати їх вплив на перебіг подій, а отже, змінювати ризиковану ситуацію. Внутрішні фактори (керовані) є наслідком попередніх дій чи рішень суб'єкта, а отже, можуть бути змінені ним. Як правило, це належить до емоційних чи психологічних сфер суб'єкта. Фактор одиничної дії є складовою однієї ризикованої ситуації, і його зміна у той чи інший бік може підвищити або знизити можливість появи тільки одного ризику.

Фактор комплексної дії може впливати на декілька ризикованих ситуацій, і його зміна не обов'язково однаково відобразиться на всіх ризикованих ситуаціях. Зменшення можливості появи одного ризику водночас може призвести до зростання появи іншого. Фактор прямого впливу означає, що цей фактор впливає на ризиковану ситуацію, яка в свою чергу спричиняє ризик, але на цьому ланцюжок подій завершується. Фактор опосередкованого впливу означає, що цей фактор впливає на ризиковану ситуацію, яка спричиняє ризик, і водночас переводить цей ризик у категорію факторів впливу на цю ж або іншу ризиковану ситуацію.

Безризиковість ситуації означає, що або суб'єкт має недостатню інформацію про ситуацію та її можливі наслідки (тобто не усвідомлює ризику), або впевнений, що ситуація контрольована і він вчасно прийме необхідні рішення, які приведуть його до поставленої мети.

Тобто, суб'єкт приймає рішення до дій, будучи впевненим, що:

- ☐ поставлена задача буде виконана у наперед визначені терміни;
- ☐ витрати на виконання не перевищуватимуть запланованих;
- ☐ якісні характеристики результату будуть відповідати поставленим

вимогам.

З іншого боку, безризиковість можна вважати частковим випадком допустимого ризику. Допустимий ризик означає, що суб'єкт достатньо поінформований, усвідомлює ризикованість ситуації, можливі наслідки, аналізує можливі результати прояву ситуації і приймає рішення на продовження дій. Управління ризиками – це процес мінімізації втрат, які може нанести людина через не контрольованість подій.

Ті сфери ризику, де існує потенційна вірогідність появи збитків є зонами можливих втрат. Вони діляться на чотири категорії: втрата власності, доходів, юридична відповідальність перед іншими особами, втрата людей. Одна й та ж подія може стати причиною кількох втрат.

Серед основних принципів управління ризиком можна виділити наступні:

- 1) не можна ризикувати більше, ніж це можуть дозволити власні ресурси;
- 2) необхідно оцінювати наслідки ризику;
- 3) не можна ризикувати більшістю заради меншості.

Управління ризиками пов'язано з розробкою системи заходів максимального захисту від ризиків, яка повинна бути максимально надійною за мінімальних витрат зусиль, часу, фінансів. Процедурно ці заходи повинні

включати оцінку ризику, вибір конкретних механізмів, засобів управління ризиками, які б поєднували страхування та методи попередження збитків, а також їх впровадження та контроль виконання.

Оскільки попередити збитки завжди вигідніше, аніж відшкодовувати їх, суспільство, у першу чергу, повинно бути зацікавленим в успішній реалізації превентивної діяльності, що засновується на заходах контролю ризиків та мінімізації можливих збитків: ухилення від ризику; попередження збитків, спроби мінімізувати конкретні наслідки ризикованої поведінки; мінімізація втрат за рахунок дотримання всіх законодавчо встановлених правил; можливість уникнути штрафних санкцій у випадку якого-небудь інциденту; передача контролю над ризиком.